

המשפט החסר במשנה – התניות תחביריות

0. מבוא*

קווירק ושותפיו למחקר (1985, עמ' 883 ואילך), כנראה מהבלשנים הבודדים שתיארו באופן מקיף את החיסור בשפה כלשהי,¹ רושמים חמישה קריטריונים הנוגעים לחיסור: (א) הביטוי החסר ניתן להשגה (recoverable) באופן מדויק.

(ב) המבנה החסר הוא "לקוי" (מבחינה דקדוקית).

(ג) הכנסת הביטוי החסר מעלה משפט דקדוקי בעל אותה המשמעות כמו המשפט החסר.

(ד) הביטוי החסר הוא בר השגה מהטקסט השכן (יותר משהוא בר השגה מההקשר המבני או הנסיבתי).

(ה) הביטוי החסר הוא העתק מדויק [מבחינה לקסיקלית] של הקודמן (antecedant). הללו אומרים, שמשפט חסר העונה על כל חמשת הקריטריונים האלה הוא משפט חסר במובן הצר של המושג הזה, ויש להבחין היטב בינו ובין חיסור סטרקטורלי (כגון השמטת מלת הזיקה, או השמטת כינוי הגוף המוסב במשפט זיקה או במשפט ייחוד) וחסור נסיבתי ("מרגיש טוב?" = "אתה מרגיש טוב?"). גם תומאס (1979, עמ' 43) מבחין בין אליפסיס, השמטת-רשות של אלמנטים הניתנים להשגה בעזרת ההקשר הלשוני – ובין אליזיה (elision), השמטת אלמנטים המושלמים באופן אוטומטי מכוח ידיעת הלשון, ללא עזרת ההקשר הלשוני (הוא החיסור המבני או הנסיבתי של קווירק ושותפיו). תומאס מוסיף עליהם את

* מאמר זה חובר במסגרת הכללית של חיבור מקיף על תחביר לשון המשנה, שאני עוסק בו עתה. חיבור מקיף זה הוא דסקריפטיבי במהותו. אינו משווה עם תקופות אחרות בלשון ואינו עומד על הייחוד הלשוני של ששת סדרי המשנה, אלא מנסה לתאר את כל המצוי בו מהבחינה התחבירית. לפיכך, אין לבקש בו או במאמר זה אלא את שאמור להימצא בו.

כל המובאות מן המשנה במאמר זה צוטטו מכתב-יד קאופמן (להלן ק), על פי מהדורת המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית; אף סימני ההדרה לקוחים מאותו מקור. ספרי הדקדוק המקיפים של המקרא ושל המשנה אינם מקדישים פרק מיוחד לחיסור, אלא אי-פה אי-שם מזכירים את התופעה בצורה לא שיטתית. סגל (תרצ"ו) מקדיש פחות משני עמודים לתופעה: "הבלעה בפסוק שמני" (סעיף 342) ו"הבלעה בפסוק פעלי" (סעיף 347).

אי-המימוש: היעדר של אלמנטים פוטנציאליים מהמשפט (כגון היעדר מבצע הפעולה במשפט סביל, או היעדר המושא הישיר הבלתי מוגדר במשפטים מסוג "הוא אכל", "הוא שתה").

במאמר זה נגביל את עצמנו למשפט החסר במובן הצר של המושג הזה ולכמה חיסורים סטרוקטורליים שברמת המשפט. לא נדון כלל באי-המימוש, החייב למצוא את מקומו בפרק הדן במשלמי הפועל, וכן לא בחיסורים שברמת הצירוף השמני (כגון: "שני אנשים או שלושה", "גג גדול סמוך לקטן") או ברמת צירוף היחס (השמטת מלות יחס) – שכן תנאי הופעתם שונים במידה ניכרת מאלה שברמת המשפט, והם צריכים להידון במסגרת הצירופים השונים.

בהתחשב בכל האמור לעיל, נגדיר כך את המשפט החסר במובן הצר:

משפט חסר הוא משפט שהושמט ממנו לפחות אחד מהמרכיבים שברמת הפסוקית (הנושא, הנשוא, אוגד הזמן "היה", המושא או התיאור [כולל תיאור השלילה]), שהחלק החסר שבו ניתן להשלמה מדויקת (מילולית) ממשפט אחר (או מפסוקית אחרת), ואין המשפט נכנס לגדר המשפט הכולל.

הגדרה זו מוציאה מגדר המשפט החסר לא רק את החיסורים שברמת הצירוף הניתנים להשלמה מתוך המשפט שהוא נמצא בו (כגון: "הגג הגדול סמוך לקטן", אלא גם את אלה הניתנים אמנם להשלמה רק מתוך פסוקית קודמת, כגון "העובדים של בתי החולים שובתים, ושל המרפאות אינם שובתים", אבל החלק החסר בפסוקית השנייה ("העובדים") אינו מתפקד ישירות ברמת הפסוקית (הוא אינו נושא הפסוקית), אלא ברמת הצירוף השמני: הוא גרעינו של הצ"ש "העובדים של המרפאות", שהוא הוא נושא הפסוקית. אף שיש מקום לראות בצירוף שמני חסר המתמלא מפסוקית קודמת משפט חסר, אין זה כדאי להכלילו בתיאור המשפט החסר, שהרי בין כה וכה הצירוף השמני החסר, על סוגיו השונים, מצריך דיון לעצמו, ללא כל קשר (או תוך קשר רופף בלבד) לדיון במשפט החסר.

הגדרתנו מוציאה מגדר המשפט החסר את המשפט הכולל,² שהגדרתו היא:

משפט כולל (או בעל חלק כולל) הוא משפט המכיל מרכיבים מקבילים ברמת הפסוקית (נושאים מקבילים, נושאים מקבילים וכו') או הצירוף (כגון לוואים מקבילים), שאין ביניהם יחס של תמורה.

2 גם בספרו של הנקמר (1979), ספריסוד בשאלת החיסורים על פי השיטה הגרטיבית-טרנספורמטיבית, אף על פי שמבחינת מבנה העומק אין הבדל בין המשפט בעל החלק הכולל (coordinate reduction) ובין משפט חסר על פי הגדרתנו (בערך gapping על פי שיטתו, מבחינת מבנה השטח יש ויש הבדל ביניהם גם לשיטתו).

הגדרה זו מכילה שני טיפוסים שונים של המשפט הכולל: (א) מרכיבים מקבילים היוצרים יחד צירוף מחובר, העשוי להיתפס כמרכיב אחד במשפט ("דוד ושלמה נסעו", "דוד ישב ואכל", "הם נסעו לתל-אביב ולירושלים"); (ב) מרכיבים מקבילים שאינם יוצרים צירוף מחובר ("אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו", "הכול בידי שמים חוץ מיראת שמים"). הסוג השני (בעיקר הדוגמה הראשונה) הוא אמנם משפט חסר, אך לא במובן הצר של המשג הזה, אלא הוא סוג של חיסור סטרוקטורלי-אוטומטי; והואיל ובדעתי להקדיש פרק מיוחד למשפט הכולל, על כל סוגיו המגוונים, עדיף בעיניי להכליל בו גם את החיסור הסטרוקטורלי הזה.

רצוננו זה, להבחין בין משפט חסר למשפט כולל, אינו שרירותי, ואינו נובע רק משיקולים טכניים, הנוגעים להצגת הדברים בצורה מסודרת על פי מושגי התחביר המסורתיים, אלא הוא מתחייב גם מבחינת המשימה המוטלת על הקורא-המפרש, השונה לגמרי בשני סוגי המשפטים: במשפט הכולל, אפילו מהסוג הקרוב למשפט החסר, אין הקורא-המפרש חייב להשלים את החלק החסר כדי להבין את המשפט; להפך, עליו לעמוד ישירות על ההקבלה שיש בו, ולעתים גם על ההקבלה הניגודית שבו. במשפט החסר, לעומת זאת, עליו להשלים קודם כול את החלקים החסרים, כדי להגיע אל ההבנה השלמה של המשפט. ייאמר עוד, כי על פי דיוקם של דברים המשפט החסר, וכל שכן המשפט הכולל, אינו חסר דבר מהבחינה הסמנטית, והחיסור המורגש (אם הוא מורגש) הוא תחבירי בלבד, ומטרתו לא רק למנוע ייתור לשוני אלא גם, ואולי בעיקר, למקד את המבע על החלקים הלא-זהים.

הגדרתנו את המשפט החסר מחייבת אפשרות של השלמה מדויקת (מילולית) מפסוקית אחרת, לכן בשתי הדוגמאות שלהלן אין משפט חסר במובן התחבירי הצר שלנו, שהרי אין קודמן מדויק שאפשר להעתיקו אל החלק החסר: רוצח שיצא חוץ לתחום ומצאו גואל הדם – ר' יוסה הגלילי או' מצוה ביד גואל הדם ורשות ביד כל אדם (מכות ב, ז).

כללי התחביר מחייבים אותנו להשלים את "מצוה", אך לא נאמר שם באיזו מצווה מדובר. רק שיקולים פרשניים והידע ההלכתי שלנו מחייבים אותנו להבין את "מצוה ביד גואל הדם" כמצווה להרגו דווקא. חיסור סמנטי כזה, שאי אפשר "לנבא" אותו על סמך כללי תחביר וזהות לקסיקלית בלבד, ואי אפשר למלא בו על סמך כללים אלה את הביטוי המדויק החסר, אינו עניין לפרק תחבירי מיוחד, הודן בהתניות התחביריות הכלליות המאפשרות את החיסור, אלא הוא עניין לפרק הודן בדגמי המשפטים ובעצם האפשרות להחסיר בהם מרכיבים אלה או אחרים.³

3 ריון (1977, בנספח על דגמי המשפט, עמ' 197-302) מציין לגבי כל דגם ודגם את החיסורים האפשריים באופן עקרוני, מבלי לאבד את הדגם ומבלי להפכו לדגם אחר; אך אין בקביעותיו התניות הקשריות ונסיבתיות המאפשרות לנבא מתי עשוי החיסור לקרות.

והנה עוד דוגמה אחת בולטת לעניין הזה:

נתן את שלו לאחריו [ו] את של חטאת לפניו. [ו] אם נתן את שלחטאת לפניו – פסול. היו שניהן של חטאת: נתן אחד לפניו ואחד לאחריו – כשר מפני שאיפשר (פרה ז, ה).

אפשר (= "אי אפשר") – אלבק מפרש: "שאי אפשר – שיעשה בדרך אחרת, ועל כרחו צריך ליתן אחד לפניו ואחד לאחריו". אבל כל מה שהתחבירן יכול לעשות הוא לקבוע, שדגם המשפט הפותח ב-"(אי) אפשר" עשוי להשמיט את נושא, או שביטוי זה משמש כמשפט חד-איברי שנושא נסיבתי; וקביעה זו מין הדין שתיעשה בפרק העוסק בדגמי המשפטים, ולא בפרק הדין במשפט החסר כתופעה כללית הנוגעת לכלל הדגמים.

על פי הגדרתנו המשפטים שלהלן הם משפטים חסרים, ואף על פי כן הם לא יידונו במאמר זה, משום שאין מתקיימים בהם תנאים תחביריים מיוחדים, מלבד עצם הופעת מרכיב זהה במשפט קודם (או בפסוקית קודמת). [המרכיב המצוי במשפט הראשון והחסר במשפט השני מודפס במשפט הראשון באותיות מפוזרות; מקום החיסר במשפט החסר מסומן בקו ארוך _____; מקף מפריד יחיד (-) מסמן את הגבול שבין הרישא והסיפא].

חל להיות לאחר שבת – בית שמי או' מטבילים את הכל מלפני השבת ובית הלל אומ' כלים מלפני שבת ואדם בשבת. שווים _____ שהם משיקים את המים בכלי אבן לטהרה אבל לא להטביל (ביצה ב, ג-ג); השרץ בפי החולדה, ו _____ מהלכת על גבי ככרות שלתרומה (טהרות ד, ב). הערה: יש מקום לראות בתואר "שוים" ובבינוני "מהלכת" צורות המכילות בתוכן כינוי גוף נושאי, ואין כאן משפט חסר.

מצא פילה דבילה חייב, שידוע ש _____ מידבר (הגמור) (מעשרות ג, ד); אבל הירשה את בן ביתו או את עבדו או את שפחתו לתרום – תרומתו תרומה. ביטל _____: אם עד שלא תרם ביטל _____ – אין תרומתו תרומה (תרומות ג, ד); אמ' לו בית מלא מסרתי לך... והלא אומ' אינני? יודע אלא מה שהנחתה אתה נוטל – פטור. זה אומ' על הזיו _____ וזה אומ' על החלון _____ – חייב (שבועות ו, ו).

משפטים אחרונים אלה בוודאי משפטים חסרים הם, אבל החיסורים אינם תלויים בקשר מבני מסוים בין המשפט החסר והמשפט השלם הקודם לו, אלא בזהות הלקסיקלית בלבד שבין אחד ממרכיבי המשפט החסר ואחד ממרכיבי המשפט הקודם, ללא תלות בתפקיד התחבירי שממלאת כל אחת מהלקסמות האלה במשפט שלה, וללא תלות בסוג הקשר שבין שני המשפטים.

חיסורים מסוג זה הם ספורדיים, ואין בהם עניין מיוחד לתחביר, להוציא עצם הקביעה בדבר האפשרות לחסר כשקיימת זהות לקסיקלית, ללא צורך בהתנאות תחביריות מיוחדות. החיסורים שנעסוק בהם להלן מצטיינים בקביעות שלהם; כלומר, אם מתקיימים התנאים התחביריים המאפשרים חיסור, החיסור הוא הכללי, ולעיתים קשה למצוא יוצאים מהכלל.

1. החיסור בפסוקית מקבילה

החוק הכללי של הפסוקית המקבילה החסרה

כאשר פסוקית בנויה בהקבלה תחבירית לפסוקית קודמת, המצויה באותו משפט עצמו (משפט מחובר) או במשפט קודם, ויש בפסוקית זו מרכיב אחד או יותר ברמת הפסוקית, הוזה או הוזהים מבחינה לקסיקלית (אך לא דווקא מבחינת הצורה הדקדוקית) למרכיבים המקבילים שבפסוקית הקודמת, אפשר להשמיט את המרכיב או את המרכיבים האלה מהפסוקית השנייה, ללא הכנסת כל שינוי נוסף. הקבלה תחבירית של פסוקיות פירושה, ששתי הפסוקיות בנויות באותו דגם תחבירי⁴ ובאותו סדר מרכיבים, ויש להן תפקיד זהה במשפט (שתיהן עצמאיות, או שתיהן משועבדות ויש להן אותו תפקיד תחבירי).

על פי החוק הזה, שהוא גנרטיבי בניסוחו, עשוי להתקבל גם משפט כולל: "הוא נסע לתל-אביב והוא נסע לירושלים" ← "הוא נסע לתל-אביב ולירושלים". החוק הזה אכן כללי וחל גם על סוגים מסוימים של המשפט הכולל, אלא שבחיבורנו זה נתעלם כליל מתוצאותיו ה"כוללות".

החוק הכללי של הפסוקית המקבילה החסרה אינו אלא הנחה תאורטית כללית בדבר קיומה של הפסוקית המקבילה והאפשרות לחסר בה, תוך שמירה על תנאי קיומו של המשפט החסר, כפי שהוגדר על ידינו. אין הוא מכיל שום הגבלה מיוחדת הנוגעת ליישומו של החוק הזה בעברית בכלל ובלשון המשנה בפרט. משימתנו עתה היא לבדוק, עד כמה מנצלת המשנה את אפשרויות החיסור בפסוקיות המקבילות, כדי לקבל משפט חסר על פי הגדרתנו, והאם קיימים בה תנאים מגבילים כל שהם מעבר לאמור בחוק הכללי.

תנאי מגביל אחד העולה מהחוק הזה ומעצם ההגדרה של המשפט החסר הוא החובה להותיר שארית בפסוקית החסרה, שאם לא כן, אין כלל פסוקית המועמדת להיות פסוקית חסרה. השארית הזו, החייבת להימצא בכל פסוקית חסרה, עשויה להשתייך עקרונית לאחד משני הסוגים הבאים (א) השארית היא מרכיב שיש כנגדו

4 במושג "דגם תחבירי" הכוונה (בערך) לדגמי המשפטים של רוזן (ראה הערה 13).

מרכיב מקביל לא-זהה לקסיקלית בפסוקית הקודמת, ולכן לא יכלה להיחסר (כגון במשפט: "ראובן הזמין בשר ושמעון _____ דג"); (ב) השארית היא מרכיב שנוסף לפסוקית השנייה, ואין כנגדה שום מרכיב מקביל בפסוקית הראשונה, אבל קיימת האפשרות להוסיף לה מרכיב מאותו הסוג (כגון במשפט: "אם אתה בנית, אבוא אליך; אם (תהיה) מחר _____, אטלפן אליך" - מחר הוא המרכיב הנוסף). ההבחנה הזו, בין חיסור על בסיס הותרת מרכיב מקביל לבין חיסור על בסיס הוספת מרכיב שאין כנגדו מרכיב מקביל בפסוקית הראשונה, חשובה יותר מההבחנה הרגילה על בסיס תפקידי המרכיבים החסרים (חיסור הנושא, חיסור הנושא וכו').

1.1 החיסור על בסיס הותרת מרכיב מקביל אחד או יותר בפסוקית החסרה
 כאשר החיסור הוא על בסיס הותרת מרכיב, אין שום הגבלה חלה על החוק הכללי של הפסוקית המקבילה החסרה, להוציא ההגבלה החלה על תיאור השלילה (ראה סעיף 1.1.5). לפיכך מיינו את החיסורים האלה על פי טיפוסים המשפטים השכיחים במשנה שחל בהם חיסור לפי הגדרתנו, ועל פי מה שבולט לעין: חיסור ראש הפסוקית, אמצע הפסוקית וסוף הפסוקית.

1.1.1 החיסור במשפט התנאי

1.1.1.1 חיסור ראש פסוקית התנאי השנייה המקבילה (שכיח מאוד):
 במשפט מטיפוס $רִישׁ א_1 + סִיפּ א_1 // רִישׁ א_2 + סִיפּ א_2 //$ (מסמל יחס של הקבלה). כאשר הרישות בצורת פסוקיות תנאי, הכלל הוא, שאפשר להחסיר את כל המרכיבים הזהים הבאים בראש רישא₂, בתנאי, כמובן, שיישאר בה לפחות מרכיב מקביל לא- זהה אחד:

ה י ת ה ש ל ק ש או ש ל ק נ י מ - רואין אותה [א]ילו היא של מתכת, _____
 עקומה - רואין אותה כילו היא פשוטה, _____ עגולה - רואי אותה [א]ילו
 היא מרובעת (עירובין א, ה); נימצא בין שני שובכות: ק ר ו ב ל זה - שלו, ו
 _____ ל זה - שלו (בבא בתרא ב, ו); עשה כולם למעלן - מחצה כשר
 [מ]חצה פסול, _____ כולם למטן - מחצה כשר ומחצה פסול, _____ חציין
 למעלן וחציין למטן - אין כשר אלא סתומה (קנינים ג, ד).
 ה י ת ה א ח ת מ ה נ א ס ו ר ה ל א ח ד א ס ו ר ע ר ו ה - אסור בה ומותר באחותה
 והשיני אסור בשתייהם, _____ אסור מצוה ואסור קדושה - חולצות ולא
 מתיבמות (יבמות ג, ב); מת בנה מיש' - תאכל במעשר, _____ מלוי -
 תאכל בתרומה (יבמות ט, ה); נישמט הברזל מיקנתו והרג - ר' או' אינו
 גולה וחכמ' אומ' גולה, _____ מן העץ המתבקע - ר' או' גולה וחכמ' או' אינו
 גולה (מכות ב, א).

טומאה תחתיה או על גבה – הכל טמא אלא תוכה, _____ בתוכה – הכל טמא (אהלות ט, יב).

בדוגמה "ר' יהודה או' אם העלהו – פסולה, אם _____ מעצמו – כשירה" (פרה ב, ד) הפועל החסר ("עלה") אינו זהה דקדוקית לפועל המצוי בפסוקית הקודמת ("העלהו"), ויש לראות בצורות קל והפעיל של "עלה" שתי צורות דקדוקיות של לקסמה אחת. כמו כן יש לראות ב"מעצמו" מרכיב מקביל לכינוי הגוף המושאי שב"העלהו": שניהם משלימי פועל.

גם במשפט מטיפוס ("אם"/"אפילו") משפט + "ו" + משפט יש לראות רישא + סיפא:

אמ' ר' יהודה: אפילו נתכוון ללקוט תאינים ולקט ענבים, _____ ענבים ולקט תאינים, _____ שחורות ולקט לבנות, _____ לבנות ולקט שחורות (כריתות ד, ג).

בדוגמה שלהלן החלק החסר משתנה מפסוקית לפסוקית:

התקדשי לי בכוס זה של יין ונמצא של דבש, _____ של דבש ונמצא של יין, _____ בדינר זה של כסף נמצא של זהב, _____ של זהב ונמצא של כסף, _____ על מנת שני עני ונמצא עשיר, _____ עשיר ונמצא עני – אינה מקודשת (קידושין ב, ב).

במשפט זה יש חמישה חיסורים: בראשון הביטוי החסר הוא "התקדשי לי בכוס זה"; בשני "התקדשי לי"; בשלישי "התקדשי לי בדינר זה"; ברביעי ובחמישי שוב "התקדשי לי".

1.1.1.2 חיסור ראש רישא₂ וראש סיפא₂ (נדיר יותר):

היתה בת ישראל – ניפסלה מן הכהונה, ו _____ בת לוי – _____ מן המעשר, ו _____ בת כהן – _____ מן התרומה (יבמות י, א); אם (אם) ילדה זכר – נוטל מנה, ואם _____ נקבה – _____ מאתים (בבא בתרא ט, ב).

ראש חודש של אדר שחל להיות ב?שבת – קוראים בפרשת שקלים. חל להיות בתוך שבת – מקדימים לשעבר ומפסיקים לשבת אחרת. _____ בשנייה – _____ זכור. _____ בשלישית – _____ פרה-אדומה. _____ ברביעית – _____ החודש הזה-לכם (מגילה ג, ד).

הערה: דוגמה אחרונה זו מיוחדת במינה. יש בה, כמו בקודמות, חיסור ראש רישא₂ וראש סיפא₂, אבל החלק שהוחסר בראש סיפא₂ במקום שיהא זהה לראש סיפא₁ ("מקדימים לשעבר...") זהה לסיפא של משפט קודם ("קוראים בפרשת"), ויש כאן סטייה ברורה מחוק הפסוקית המקבילה.

1.1.1.3 חיסור ראש הרישא וסופה וחסור ראש הסיפא (נדיר):

אם אמ' לו יין מבוסס? אני מוכר לך - חייב להעמיד לו עד העצרת; _____ ישן _____ - _____ משלאשתקד; _____ מיושן _____ - _____ משלש שנים (בבא בתרא ו, ג).

1.1.2 החיסור בצירוף זיקה תנאי שני מקביל

צירוף זיקה יוגדר כצירוף שמני המכיל פסוקית זיקה. שני סוגים של צירופי זיקה מצויים במשנה: (א) זוקק + פסוקית זיקה; (ב) "ה" + פסוקית בינוני ("העושה כך וכך"). מבנהו של הראשון דומה למשפט ייחוד, להוציא את היחס הפרדיקטיבי הקיים במשפט הייחוד ואינו קיים בצירוף הזיקה;⁵ במקומו יש יחס של גרעין ולוואי. השני הוא פסוקית רגילה, אלא שהיא העצמה באמצעות "ה-". צירוף הזיקה הוא אפוא פסוקית לכל דבר מבחינת מרכיביו הפנימיים (יש בו נושא, נשוא וכו'), ואם הוא עומד בהקבלה לצירוף זיקה קודם, מתקיימים בו כל התנאים המאפשרים חיסור.

צירוף הזיקה משמש הרבה במשנה להוראת תנאי, והוא דומה מבחינה זו לפסוקית תנאי, אלא שמעמדו התחבירי הוא כשל נושא או חלק ייחוד או חלק ייחוד מדומה.⁶ החלק החסר עשוי להיות הזוקק לבדו (ובמקרה זה אין הבדל בין צירוף זיקה חסר ובין כל צירוף לוואי אחר החסר את גרעינו, אלא שאין לדבר כלל על חיסור ברמת הפסוקית), או הזוקק + מלת הזיקה + ראש פסוקית הזיקה. לעתים רחוקות יותר החלק החסר אינו בראש צירוף הזיקה.

1.1.2.1 חיסור ראש צירוף הזיקה:

נ כ ס ים שיש להן אחריות ניקנים בכסף ובשטר ובחזקה, ו _____ שאין להן אחריות אינן ניקנים אלא במשיכה (קידושין א,ה); זה הכלל: כל שכדרך הורדתו גולה, ו _____ שלא כדרך הורדתו אינו גולה (מכות ב, א). כ ל י שהוא מלא משקים הטבילו כאילו לא טבל; _____ מלא מי רגלים רואין אותן כאילו הן מים; _____ מלא מי חטאת... (מקואות י, ו).

כלל אמרו ביבמה: כל שהיא אסורה אסור ערוה לא חולצת ולא מתייבמת; _____ איסור מצוה ואיסור קדושה חולצת ולא מתייבמת (יבמות ב, ג); כל שיצאת ממנו בגט אסורה לחזור לו; _____ במיאון מותרת לחזור לו (יבמות יג, ה).

ושאר כל האוכלין: את שדרכו לאחוז אתו בעלה אוחזין אותו בעלה; _____ בקלח אוחזין אותו בקלח (טבול יום ג, א).

5 אורנן (תשל"ט, עמ' 6) סבור, כי "משפט זיקה המכיל כינוי מוסב הוא גלגולו של הפרדיקט במשפט ייחוד".

6 הרישא עשויה לבוא במשנה לא רק בצורת פסוקית תנאי, אלא גם בצורת צירוף שמני נושאי, חלק ייחוד, חלק ייחוד מדומה או צירוף יחס; ראה אור, תשמ"ג.

ה אומר הרי עלי עצים לא יפחות משני גזיזורים; _____ לבונה לא יפחות מן הקומץ; _____ זהב לא יפחות מדינר זהב (שקלים ו, ו).

דוגמה נדירה של צירוף זיקה חסר במעמד של משלים מלת יחס: לא נחלקו בית שמי ובית הלל על מבוּי שהוא פחות מארבע אמות שהוא צריך לחי וקורה. ועל מה נחלקו. על _____ מארבע אמות ועול[ד] עשר (עירובין א, ב).

1.1.2.2 חיסור אמצע צירוף הזיקה:

וורד חדש שכבשו בשמן ישן ילקט את הוורד. ישן _____ בחדש חייב בביעור (שביעית ז, ז); וכן שני אנשים שחבלו זה בזה משלמים במותר נזק שלם; אדם _____ במועד ומועד _____ באדם משלמים במותר נזק שלם (בבא קמא ג, ח).

כל מצוה שאינה תלויה בארץ נוהגת בארץ ובחוצה לארץ, וכל _____ שהיא תלויה בארץ אינה נוהגת אלא בארץ חוץ מן העורלה והכילאים (קידושין א, ט).

1.1.2.3 חיסור ראשו וסופו של צירוף הזיקה:

כל שטומאתו שיעורו שווים - מיצטרפין זה עם זה; _____ טומאתו _____ [ו]לא שיעורו, _____ שיעורו _____ ולא טומאתו, _____ לא טומאתו ולא שיעורו _____ - אינן מיצטרפין (מעילה ד, ג).

בדוגמה זו אין תמיד זהות דקדוקית: "טומאתו [שוה]", "שיעורו [שוה]", לעומת שווים שבפסוקית השלמה.

1.1.3 החיסור במסוקית שאלה שנייה מקבילה

1.1.3.1 חיסור ראש פסוקית השאלה:

מאימתי כל אדם מותרין בלקט? משיהלכו הנמשות. [ו] _____ בפרט ובעוללות? משיהלכו העניים בכרם ויבואו. ו _____ בזיתים? משתרד רביעה שנייה (פאה ח, א).

אי־זה הוא הצימע? שאזניו קטנות. _____ הצימם? שאו(ז)ניו דומות לספוג (בכורות ז, ד).

1.1.3.2 חיסור ראשה וסופה של פסוקית השאלה:

מאימתי תבואה מתקדשת? משתשול[ר]יש. ו _____ ענבים _____? משיעשו כפול [ה]לבן (כלאים ז, ז).

1.1.4 החיסור במשפטים מקבילים לא-תנאיים וחיוכיים

1.1.4.1 חיסור ראש הפסוקית השנייה המקבילה:

החלק החסר הוא לעולם נשוא (+ משלים).

י ש מותרות לבעליהן ואסורות ליבמניהן, _____ מותרות ליבמניהן ואסורות לבעליהן, _____ מותרות לאלו ואלו ואסורות לאלו ואלו (יבמות ט, א); מתנה שומר חינם להיות פטור משבועה, ו _____ השואל להיות פטור מלשלם, ו _____ נשא שכר והשוכר להיות פטורין משבועה ומלשלם (בבא מציעא ז, י); חומר בסמיכה מבתנופה, ו _____ בתנופה מבסמיכה (מנחות ט, ט).

תניי בית דין הוא על כהן גדול שמת שתהא מנחתו קריבה משלציבור... _____ על המלח ועל העצים שיהו [ה]כהנים נאותים בהם, _____ על הפרה שלא יהו [יהו] מועילים באפרה, _____ ענד[ל] הקנים הפסולות שיהו באות משל ציבור (שקלים ז, ו-ז).

לא נימנעו בית שמי מלישא נשים מבית הלל, ולא _____ בית הלל _____ מבית שמי (יבמות א, ד).

הערה: על "לא" – ראה סעיף 1.1.5.

בדוגמאות שלהלן צורתו הדקדוקית של החלק החסר שונה מצורתו של הפועל הקודמן.

טול את (ה)חטים שבמקום פל', ו _____ אני חטים שבמקום פלוני; _____ אתה יין שבמקום פל', ו _____ אני יין שבמקום פל' (דמאי ו, ח).

1.1.4.2 חיסור אמצע הפסוקית השנייה המקבילה:

החלק החסר הוא לעולם נשוא פועלי (+ משלים/משלימים).

אין בין שילה לירו' אלא שבשילה אוכלין קדשים קלים ומעשר שיני בכל הראה, ובירושלם _____ לפנים מן החומה (מגילה א, יא); הנוקים שמין להן בעידו[ן]ת, ובעלי החוב _____ בנינונית, וכתובת אשה _____ בזיבורית (גיטין ה,א); ומטמא את חבירו, וחבירו _____ את חבירו (פרה יב, ו).

וחיסור משתנה:

בפסקוראים בפרשת מועדות שבתורת-כהנים, ובעצרת _____ "שבעה שבועות". בראש השנה _____ "ו[ן]בחודש השביעי באחד לחודש", ביום הכיפורים _____ אחרי-מות (מגילה ג, ה).

במשפט זה שלושה חיסורים: בראשון ובשני חסר "קוראים" בלבד, בשלישי חסר "קוראים בפרשת".

1.1.4.3 חיסור סוף הפסוקית השנייה המקבילה:

חיסור המשלים/משלימים:

קושרים את הטיבור, ר' יוסה או' אף חותכין _____ (שבת יח, ג); לפי שזכים לאדם שלא בפניו [ן]אין חבים לו _____ (עירובין ז, יא); בית שמי מתירים את הצרות לאחים, [ן]בית הלל אוסרין _____ (יבמות א, ד); הערל וכל הטמאים לא יאכלו בתרומה. נשיהם ועבדיהם יאכלו _____ (יבמות ה, א).

חיסור הנושא:

ר' יהודה או' אין לנכרי כרם רבעי, וחכמ' או' יש לו _____ (תרומות ג, ט); על מנת שיש לי בנים ואין לו _____ עלמנת שאין לו _____ ויש לו _____ (קידושין ב, ג).

חיסור נשוא:

מי שאמר הריני בזיר, ושמע תבירו ואו' אני _____, ואני _____ כולם בזירים (בזיר ד, א).

1.1.5 החיסור במשפט מחובר לא-תנאי עם מלת השלילה "אין" או "לא"

מלת השלילה השוללת נשוא או פסוקית היא מרכיב ברמת הפסוקית – תיאור השלילה; אבל בניגוד לתיאורים אחרים, לעולם אין היא לבדה חסרה בפסוקית השנייה המקבילה, אלא היא חייבת לחזור ולהופיע בה, בין שהמרכיב הבא אחריה (הנשוא) זהה למרכיב המקביל שבפסוקית הראשונה בין שאינו זהה לו; ואם אינה מופיעה בה, אין אפשרות להבינה כחסרה את השלילה, אלא חייבים להבינה כפסוקית חיובית.⁷

חזרה על השלילה כאשר הנשוא זהה וחסר בפסוקית השנייה:

לא יצא החייט במחטו סמוך לחשיכה שמא ישכח ויצא, ולא _____ הליבלר בקולמוסו (שבת א, ג).

חזרה על השלילה כאשר אין הנשוא זהה:

ואין משתתפין בה ואין מברכין עליה ואין מזמנין עליה (חלה א, ח).

שלילה בפסוקית הראשונה וחיוב בשנייה:

7 כאשר השלילה מוסבת על פעולה מורכבת אחת הבנויה ממספר פעולות עוקבות, השלילה תבוא פעם אחת בראש הפעולה המורכבת, כגון: "לא יקוב אדם שפופרת שלביצה וימלאנה שמן ויתנינה" (על פי' הנר בשביל שתהא מנספת" (שבת ב, ד). אילו כתב "ולא ימלאנה שמן ולא תנינה על פי הנר", חייבים היינו לפרש ששלושה איסורים נאמרו כאן.

קשה למצוא דוגמה עם "לא" בפסוקית הראשונה, ומיד אחריה פסוקית חיובית הפותחת בוי"ו החיבור, שהרי משפט מחובר כזה מראה על ניגוד בין שני איבריו, ובדרך כלל יובע ניגוד זה באמצעות "אבל" או "אלא" בראש הפסוקית השנייה. ואולם עצם העובדה, שקיימים משפטים כוללים מהטיפוס "וחכמ' או' לא דברו בשיארא, אלא בהוזה" (עירובין א, י), מלמדת כמאה עדים ש"לא" אינה נמשכת לפסוקית נוספת.

חיסור מלת השלילה אפשרי רק כאשר מחסרים גם את הנשוא הבא אחריה, כמפורט להלן.

1.1.5.1 חיסור "לא" + פועל + נושא בראש הפסוקית השנייה (נדיר):

לא יעמוד אדם ברשות היחיד ויפתח ברשות הרבים, _____ ברשות הרבים ויפתח ברשות היחיד חיסור (עירובין י, ט).

1.1.5.2 חיסור "אין" + בינוני + "אלא" בראש הפסוקית:

"אין... אלא" אינו תיאור השלילה של הפסוקית, אלא תיאור הבלבדיות (= "רק"), ולעולם הוא ממוקד על אחד מאיברי הפסוקית:⁸

בית שמי אומ' אין ממאנין אלא ארוסות ובית הלל אומ' ארוסות ונשואות.
בית שמי או' _____ בבעל ובית הלל או' בבעל וביבס. בית שמי אומ'
_____ בפניו ובית הלל אומ' בפניו ושלא בפניו. בית שמי [אומ'] _____
בבית דין בית הלל או' בבית דין ושלא בבית דין (יבמות יג, א).

הערה: חיווק נוסף לקביעתנו, ש-"אין... אלא" אינו תיאור השלילה, מזומן לנו מדוגמה זו עצמה. בדוגמה זו מצוי חיסור נוסף: "בית שמי אומ' אין ממאנין אלא ארוסות ובית הלל אומ' _____ ארוסות ונשואות". אילו היה "אין... אלא" תיאור השלילה, שהושמט יחד עם הנושא-נשוא "ממאנין", היינו מצפים שגם הפסוקית השנייה המקבילה תהיה שלילית (כמו בדוגמה שבסעיף 1.1.5.1). אבל הפסוקית השנייה היא חיובית, והניגוד הקיים בין שתי הפסוקיות אינו בין פסוקית חיובית לשלילית, אלא בין "ממאנין רק ארוסות" ובין "ממאנין ארוסות ונשואות". מכאן שתיאור הבלבדיות "אין... אלא" (= "רק"), אם כי קראנו לו "תיאור", אינו מרכיב ברמת הפסוקית, ולכן, אם אינו מופיע בפסוקית השנייה, אין הוא חסר בה, אלא המרכיב המקביל הלא-זהה המופיע בפסוקית השנייה (כגון "ארוסות ונשואות" שבדוגמה שלנו) בא בהקבלה ניגודית למרכיב "אין... אלא" + x, כש-x שווה לאחד מחלקי המרכיב המקביל שבפסוקית השנייה (בדוגמה שלנו: "ארוסות"). נוסף עוד שחיסור "אין" + בינוני + "אלא" כולו אפשרי רק כאשר הפסוקית השנייה המקבילה אינה מנוגדת לראשונה, אלא רק תוספת היא לה.

1.1.5.3 חיסור "אין" + בינוני בראש הפסוקית, כאשר בא אחריהם משלים + "אלא":

סעיף זה דומה לקודם, וההבדל הוא בכך שבין הבינוני ובין "אלא" מצוי משלים (מושא) שאינו זהה בפסוקית השנייה המקבילה, ולכן אינו יכול להיות חסר בה.

[... אין כותבין שטרין] ארוסים ונשואים אלא מדעת שניהן, והחתן נותן

שכר. _____ שטרי ארסיות וקבלות אלא מדעת שניהן, והמקבל נותן שכר.

_____ שטרי ברורים וכל מעשה בית דין אלא מדעת שניהם, ושניהם נותנין

את השכר (בבא בתרא י, ד).

הערה: המרכיב המקביל הוזה "אלא מדעת שניהם" לא הוחסר (פעמיים). הסיבה לכך היא, כנראה, הרצון לשמור על חד-משמעותו של המשפט, ואולי גם להבליט את הצדדים השווים והשונים שבהלכות המובעות. אך אין כאן, לדעתי, הגבלה דקדוקית של החיסור. הדבר המפתיע כאן הוא שאף כי "אין... אלא" הוא צורן אחד בלתי רציף, אפשר להחסיר את חלקו הראשון בלבד. ואולם כאן ההימנעות מחיסור "אלא" היא חובה, משום שחיסורה (יחד עם "אין") יפה להבעת הניגודיות שבין מרכיב בעל תיאור הבלבדיות ומרכיב החסר אותו (כפי שהוסבר בהערה הקודמת), ואין בדוגמה הנידונה כוונה כזאת.

1.2 החיסור על בסיס הוספת מרכיב בפסוקית החסרה

חיסור מסוג זה מוגבל ביותר במשנה, והוא חל במספר מצומצם של מבנים תחביריים, כמפורט להלן.

1.2.1 במבנה: רישא₁ + סיפא₁//רישא₂ + סיפא₂, או במבנה: רישא + סיפא₁// סיפא₂ חסרה בראשה את המקבילה הוזה שבסיפא₁, שהיא הנשוא (בצורת בינוני/תואר [+ משלים]), ודבר זה מתאפשר עקב הוספת מרכיב בסיפא₂, שהוא בגדר תנאי נוסף⁹.

המעביר תאינים בחצירו לקצות: בניו ובני ביתו – אוכלין פטורין, הפועלין שעמו – _____ בזמן שאין להם מזונות עליו, אבל אם יש להן עליו מזונות הרי אילו לא יאכלו (מעשרות ג, א); בא לו כהן גדול לקרות: אם רוצה בבגדי בוץ – קורא, ואם לאו – _____ בסטלת לבן משלו (יומא ז, א); הפגיאסx והבוטר – ר' עקיבה מטמא טומאת אוכלין, ר' יוחנן בן גורי

9 אפשרית גם השמטת כל הסיפא כולה, וללא הוספת התניה כלשהי, אך רק כאשר המשפט השני המקביל פותח ב"וכן": "גירות שנתגירו בניה עמה – לא חולצים ולא מייבמין, אפילו... וכן השפחה שנתחתרו בניה עמה _____" (יבמות יא, ב). ואולם במקרה זה אין חיסור מלא במובן של מחיקה ללא השארת עקבות, שהרי וכן היא תחליף צורה (pro-form); לדין מפורט ראה אור, תשמ"ו.

_____ משיבואו לעונת המעשרות (עוקצים ג, ו); יחור שלתאנה שנפשח ומעורה בקליפה - ר' יהודה מטהר, וחכמ' אר' _____ אם יכולין לחיות (עוקצים ג, ח).

הערה: עלינו לראות את "מטהר" שבדוגמה האחרונה ואת "טהור" שהושמט מתוך הסיפא השנייה כזהים מבחינה לקסיקלית.

בדוגמה שלהלן יש לראות ב"אחד גירים..." סוג של רישא:
 אבל גר שנשא גירות - בתו פסולה מן הכהונה. אחד גירים ואחד עבדים משוחררים אפילו עד עשרה דורות - _____ עד שתהא אימן מיש' (קידושין ד, ז).

בדוגמה הבאה התנאי שנוסף בסיפא החסרה ("שמנע מהן שתי עונות") מקביל אמנם לתנאי המופיע בפסוקית שלמה ("שמנע מהן מים שלשים יום לפני ראש השנה"), אך תנאי זה אינו מופיע בסיפא, שהיא המקבילה השלמה של הסיפא החסרה, אלא ברישא. לפיכך יש לראות בתנאי שבסיפא השנייה הוספת מרכיב, שאין כנגדו מקביל בסיפא הראשונה:

הבצלים הסריסים ופול מצרי שמנע מהן מים שלשים יום לפני ראש השנה - מיתעשרין לשעבר ומותרין בשביעית; ואם לאו - אסורין בשביעית ומתעשרין לשנה הבאה. ושלבעל - _____ שמנע מהן שתי עונות דב' ר' מאיר (שביעית ב, ט).

הערה: את הדוגמה הזו אין לרשום בדרך הבאה (באופן שהתנאי "שמנע מהן שתי עונות" יופיע ברישא השנייה ויקביל לתנאי שברישא הראשונה):

הבצלים הסריסים ופול מצרי שמנע מהן מים שלשים יום לפני ראש השנה - מיתעשרין לשעבר ומותרין בשביעית; ואם לאו - אסורין בשביעית ומתעשרין לשנה הבאה. ושלבעל שמנע מהן שתי עונות - _____ דב' ר' מאיר (שביעית ב, ט)

וזאת משום שחסרה הסיפא השנייה כולה, דבר בלתי אפשרי, אלא אם היא פותחת ב"וכן"?

1.2.2 במבנה: רישא₁ + סיפא₁ // רישא₂ + סיפא₂, רישא₂ חסרה בסופה את המקבילה שברישא₁, שהיא נשוא בצורת פועל, ודבר זה אפשרי עקב הוספת תנאי (בצורת צירוף יחס) ברישא₂ (נדיר):

אם החליקה - חייב, ואם הוחמה - פטור, ואם מחמת המעלה _____ - חייב (בבא מציעא ו, ג).

1.2.3 במבנה: "אם" + פסוקית₁ + סיפא₁ // "אם" + פסוקית₂ + סיפא₂, הוזה // "אין"/"אינו ידוע" + פסוקית₃ + סיפא₃, חסרה פסוקית₃, הוזה

ל-"אם" + פסוקית₁ + "אם" + פסוקית₂; אם גט קדם למיתה - הרי זה גט, ואם מיתה קד(ו)מה לגט - אינו גט. אינו ידוע _____ - ז(ו) [ה] האזוא שאמרו מגורשת ואינה מגורשת (גיטין ז, ט); אם שלה קדמו - קידושיה קידושין, ואם של לוחה קדמו - קידושיו קידושין. אין ידוע _____ - שניהן נותנין גט (קידושין ד, ט).

הערה: החיסור בסעיף זה שונה מהחיסורים שבשני הסעיפים הקודמים לא רק בזה שהחיסור מתמלא משתי פסוקיות קודמות (בזה שונה החיסור הזה מכל החיסורים האחרים שבמאמר זה), אלא גם בזה ש-"אין"/"אינו ידוע" אינו מרכיב נוסף רגיל, המאפשר את החיסור. המרכיב הזה שונה בכך שהוא משנה את מעמדה התחבירי של פסוקית התנאי למעמד של נושא (או של מושא, על פי השקפה אחרת), ואין עוד הקבלה תחבירית, כנדרש על פי החוק הכללי של הפסוקית המקבילה החסרה. ואולם יש מקום לראות ב-"אין"/"אינו ידוע" מרכיב העומד בהקבלה ניגודית למרכיב הקיים בכוח בראש שתי פסוקיות התנאי הקודמות - "אם ידוע ש-" - וקיימת הקבלה מלאה.

2. החיסור במשפט ה"מתקן"

משפט "מתקן" הוא סוג מיוחד של משפט מקביל חסר: הוא משפט מקביל חסר, יותר משהוא פסוקית מקבילה חסרה, וחסר בו הכול (לרבות פסוקית אחת בשלמותה), להוציא מרכיב אחד, המקביל למרכיב אחד לא-זהה באחת מפסוקיות המשפט הראשון, או הנוסף לאחת מפסוקיותיו. המשפט ה"מתקן" בא בדרך כלל כדיבור ישיר (אחרי "ר' פלוני אומר"), אך אין הכרח בכך. לעומת הפסוקיות המקבילות החסרות מהסוג הרגיל, שנידונו לעיל, שבהן החיסורים אינם גורמים לשום שינוי במבנה הכללי (העליון) של המשפט (משפט במבנה רישא + סיפא, דרך משל, נשאר במבנה זה על אף כל החיסורים), הרי במשפט "מתקן" - הואיל ורק מרכיב אחד מופיע במשפט השני, כשכל היתר זהה וחסר, ויהיה המשפט הראשון ארוך ומסובך ורב-פסוקי ככל שיהיה - אין מתקבל על פני השטח רצף של אלמנטים חסרים וקיימים שיחדיו מעלים משפט המקביל במבנהו למשפט הראשון; אלא מתקבל מרכיב אחד בודד, שיותר משהוא מצטרף אל חלקים חסרים כדי להעלות יחדיו משפט שלם המקביל לראשון, הוא ממיר ישירות וכאילו מתקן את המרכיב המקביל הלא-זהה היחידי שבמשפט הראשון, או כאילו מתקן על ידי הוספת מרכיב את הנאמר במשפט הראשון.

2.1 משפט "מתקן" על בסיס המרת מרכיב הקיים במשפט הראשון (בדוגמאות שלהלן סומנו בקו המרכיבים המקבילים הלא-זהים):

ר' יהודה או' כל הרכבה שאינה קולטת לשלשת ימים אינה קולטת. ר' יוסה ור' שמעון אומ' לשתי שבתות (שביעית ב, ו); סנהדרין הורגת אחד בשבוע וניקראת (חובלנית. ר' לעז' בן עזריה או' אחד לשבעים שנה

(מכות א, י; היו בה שתי שערות שחורות [או] (ולבנות לתוך גומא אחת פסולה. ר' יהודה אומ' לתוך כוס אחד (פרה ב, ה).
המרה עם "אף"/"אפילו":

[אלא להקיש שלשה לשנים: (ו)מה שלושה מז]מין את השנים (או) [ף] השנים יזמו את השלשה. ומנין אפילו מאה. תל' לומ' "עדים". ר' שמעון או' מה שנים אינן נהרגין עד שיהו שניהן זוממים אף שלשה אינן נהרגין עד שיהו שלושתן זוממים. מנין אפילו מאה (מכות א, ז); ר' מאיר אומ' השמן תחילה לעולם. וחכמ' או' אף דבש (טהרות ג, ב).

2.2 משפט "מתקן" על בסיס הוספת מרכיב (רק המרכיב הנוסף סומן):

המדל בזיתים – בית שמי או' יגוצס x [ו] בית הלל או' ישרש. מודים במחליק עד שיגוצס... במי דבר' אמ'. מתוך שלו, אבל מתוך שלחבירו אף המחליק ישרש (שביעית ד, ד); ובתרומה פותח את הכבשן ונוטל. ר' שמעון אומ' מן הסדר השני, ר' יוסה אומ' מן הסדר השלישי (פרה ה, א).

3. החיסור בתשובה לשאלת פרטים

כמו במשפט ה"מתקן", אף בתשובה למשפט שאלת פרטים, הפותח באחת ממלות השאלה, הכלל הוא שמשמיטים כל מה שמצוי בשאלה, להוציא האיבר המקביל למלת השאלה. ואף כלל זה הוא על פי החוק הכללי של הפסוקית המקבילה החסרה, אם רק נסכים לראות בשאלה ובתשובה פסוקיות מקבילות:

מאמתי קורין את שמע בשחרים. משיכירו בין תכלת ללבן (ברכות א, ב);

כמה ירחיק מהן מן הצואה. ארבע אמות (ברכות ג, ה);

עד כמה הוא גותן לפי עלים. עד שליש (כלאים ז, ו);

ולמה לא היה מחפה. שמא ישכח ויתרום מן הדבר התרום (שקלים ג, ד);

ואיכן הוא לוקה את היתירה. בין כתיפיו (מכות ג, י);

דע מנין באתה, מלחה סרוחה (אבות ג, א);

רביעית מה היתה משמשת. רביעית מים של מצורע (מנחות ט, ג);

אי זה הוא הצימע. שאזניו קטנות (בכורות ז, ד).

בדוגמה שלהלן התשובה אינה תואמת לגמרי לשאלה, משום שהמשיב אינו מקבל את ההנחה המוקדמת העולה מן השאלה:

ומאיכן קורא אדם את המגילה (ו) יוצא בה ידי חובתו. ר' מאיר אומ' כולה. ר' יהודה אומ' מ"איש יהודי" (מגילה ב, ג).

"כולה" אינו עונה בדיוק על "מאיכין", ואף על פי כן הושמטו כל האלמנטים האחרים שבפסקית השאלה, משום שיש בה בכל זאת תשובה לשאלה, תוך דחיית ההנחה שבה.

בדוגמה שלהלן האיבר המקביל למלת השאלה אינו שלם, ויש להשלימו ממשפט קודם:

אם כן למה אמרו הטבל אוסר כל שהוא? _____ מין במינו, _____
 שלא במינו - בנוזן טעם (חלה ג, י) = "חסר כשנתערב", וחסר "כשנתערב
 מן" (על פי המשנה הקודמת).

4. חיסור ברישא המתמלא מתוך הסיפא, ולהפך

רישא + סיפא אינן בגדר שתי פסוקיות מקבילות, אף על פי כן עשויה הרישא או הסיפא להיות חסרה, והחסר מתמלא ברישא מתוך הסיפא ובסיפא מתוך הרישא. החיסור הזה לעולם הוא על בסיס הוספת מרכיב, והחלק החסר הוא הנשוא הפועלי/בינוני (+ משלים/משלימים) או שם פועל בחיסור מקדים (סעיף 4.4).

4.1 חיסור ראש הסיפא במבנה רישא + סיפא:

המלקט עשבים לחים - _____ עד שיבש המתוק; והמגבב יבש -
 _____ עד שתרד רביעה שנייה (שביעית ט, ו); אם בלל וחפ(ז)[ן] -
 _____ לפי חשבון. זה הכלל: המיתלקטין - _____ למעשר שני,
 והניבללין - _____ לפי חשבון (מעשר שני ב, ה).

גם בדוגמה שלהלן יש לראות במה שבא אחרי "מודים" רישא + סיפא:

המדל בזיתים - בית שמי או' יגאסא [ן] בית הלל או' ישרש. מודים במחליק
 - _____ עד שיגאסא (שביעית ד, ד).

הערה: על פי הסופר הראשון של כ"י ק (ולא רק על פיו), אפשרי חיסור של פסוקית משועבדת (של זמן) בראש משפט חדש, כאשר אותה פסוקית משועבדת מסיימת את המשפט הקודם:

החליל מכה לפניהם עד שמגיעים להרהבית. [הגיעו להרהבית]¹⁰
 אפילו אגריפס המלך נוטל את הסל על כתיפו ונכנס עד שהוא מגיע
 לעזרה. [הגיע לעזרה]¹¹ ודיברו הלויים בשיר "ארוממך..." (ביכורים ג, ד).

10 על פי משנה זרעים, עם שינויי נוסחאות, מצויה גרסת כ"י ק גם בש"ס בבלי, כולל משנה זרעים וטהרות, כ"י מינכן 95, וכן בקטע גניזה אחד.

11 על פי משנה זרעים, עם שינויי נוסחאות, מצויה גרסת כ"י ק גם במשנה וגמרא בבלי זרעים ומועד, כ"י אוקספורד 366; בתלמוד ירושלמי זרעים, מועד, נשים, נזיקין ובידה, כ"י ליידן; בירושלמי זרעים, על פי ר"ש סיריליאן, כ"י בר"ם 403; ובקטע גניזה אחד.

חיסור זה דומה לחיסור שנידון לעיל: בשניהם היו צריכות שתי פסוקיות זהות לבוא זו אחר זו, והחסרה הפסוקית השנייה. ואולם אפשר שיש כאן (ביכורים ג, ד) טעות סופר בלבד, עקב התיבות הדומות.

4.2 במבנה רישא₀ + סיפא₀ [רישא₁ + סיפא₁ // רישא₂ + סיפא₂] סיפא₀ רישא₁ או רישא₂ (או רישא₃, אם קיימת) חסרה בסופה את המרכיב הזהה לקסיקלית שברישא₀, שהוא בצורת נשוא פועלי (+ משלים), ודבר זה מתאפשר עקב הוספת תנאי ברישא החסרה:

נזיר שגילח ונודע שהיה טמא: אם טומאה ידועה – סותר, ואם טומאת התהום – אינו סותר. אם עד שלא גילח _____ – בין כך ובין כך סותר (נזיר ט, ב); המקדש באחת ידו ועושה מלאכה באחת ידו: אם לו _____ – פסול, ואם לאחר _____ – כשר (פרה ז, ג); הטהור לחטאת שנגע במאכלין ובמשקין: בידו _____ – טמא, וברגלו _____ – טהור (פרה י, ב).

4.3 במבנה רישא₁ + סיפא₁ + רישא₂ + סיפא₂ רישא₂ עשויה להיות חסרה בראשה, ויש להשלימה באמצעות נשוא פועלי (+ משלים/משלימים), המצוי בתוך סיפא₁:

כהן שלקה באצבעו – כורך עליה גומי במקדש, אבל לא במדינה. אם _____ להוציא דם – כאן וכאן אסור (עירובין י, יד).

4.4 חיסור מקדים של שם הפועל (+ משלים) בסוף הרישא במבנה "אם רצה" + פועל בעתיד או בנינוני:

נפרץ הכותל (על) [ד] עשר אמות מערבים שנים. אם רצו _____ – מערבין אחד מפני שהוא כפתח (עירובין ז, ב); חרש שנשא פיקת ופיקח שנשא חרשת: אם רצה _____ – יוציא, ואם רצה _____ – יקיים (יבמות יד, א).

הערה: השווה: "אם רצה להקריב – מקריב" (יומא א, ב; ב, ז) – ללא חיסור שם הפועל ברישא. תופעת החיסור המקדים קיימת במשנה רק במבנה "אם רצה" _____ – פועל בעתיד/ בנינוני, השווה בתוכנו למשפט היתר (כגון: "עושה אדם כך וכך"). אפשר לראות את החיסור הזה כחיסור סטרוקטורלי-אוטומטי, שהרי מצד התוכן מובע היתר בלתי מותנה, ו"אם רצה" רק מביע במפורש את מה שגלום

ממילא בכל משפט היתר. נעיר עוד, שיש מקום לראות בכל משפט שהרישא החסרה שלו מתמלאת מהסיפא, ולהפך, חיסור סטרוקטורלי.

5. חיסורים סטרוקטורליים

חיסור סטרוקטורלי הוא חיסור שאינו מצריך טקסט שכן כדי למלא את החסר, אלא הקורא (או השומע) ממלא את החסר באופן אוטומטי מכוח עצם ידיעת הלשון וכלליה (למשל, המשפטים החסרים שבכתורות העיתונים).

החיסורים הסטרוקטורליים רבים ומגוונים, ורובם אינם חיסורי מרכיבים שברמת הפסוקית. להלן נביא רק אותם החיסורים הסטרוקטורליים שברמת הפסוקית שיקשה למצוא להם מקום בפרקי התחביר האחרים.

5.1 חיסור הפועל "אמר"

הפועל אמר, כשהוא בא לפני דיבור הניכר בו שהוא דיבור ישיר גם בלעדי הפועל הזה (כגון משפט בגוף ראשון או שני), עשוי להישמט.

5.1.1 חיסור "אמר" בזמן עבר

חיסור "אמר" בזמן עבר רגיל הוא בראש פסוקית תנאי, שהרי העמדת דיבור ישיר בתפקיד של רישא אינה יכולה להתפרש אלא כתוצאה של השמטת הפועל "אמר" בצורת העבר דווקא, צורה המשמשת במשנה לעתים קרובות לפתיחת פסוקית תנאי: כיצד העדים נעשים זוממים. מעידין אנו על איש פלי שהוא בן גרושה או בן חלוצה – אין אומ' יעשה זה בן גרושה ובן חלוצה תחתיו (מכות א, א); פירשתי ואיני יודע מה פירשתי או שאמ' לי אבה – הגדול שבהן הקדש (מנחות יג, ט); המקדש באחת ידו... כשר. המקדש לשנים כאחת שניהן כשירין. קדש לי ואקדש לך – הראשון כשר. מלא לי ואמלא לך... (פרה ז, ד-ה).

מטלטלין נר חדש אבל לא ישן. ר' שמעון [אומ'] כל הנירות מיטלטלין חוץ מן הנר הדלק בשבת (שבת ג, ו); רבן גמליא' ור' אלעזר בן עזריה אומ' מהלך את כולה ר' יהושע ור' עקיבה [אומר'] אין לו אלא ארבע [אמות] (עירובין ד, א).

יש גם דוגמאות של חיסור "אומר" ללא השלמת המגיה:

אין מגלגלין בטופיח דב' ר' מא' וחכמ' – (מוותרין [פאה ה, ג]; אבא שאול – [מה] חטבת עצים רשות יצא האב המכה את בנו... (מכות ב, ב); ועבדזי? כהנים היו – דבו) [רי] ר' מאיר. ר' יוסה – משפחות בית פגרים ובית צפרייה ומי- אמאוס היו (ערכין ב, ד).

המנהג הזה, להחסיר "אומר", שבין מקור האמירה (ר' פלוני) לאמירה עצמה אינו אלא פן נוסף של אותו החיסור הסטרוקטורלי שעמדנו עליו לעיל.¹² דבר זה עצמו קורה גם כאשר מקור האמירה הוא "משנה ראשונה":
 אינו חייב עד שיאכל מן הענבים כזית. משנה ראשונה: עד שישתה רביעית יין (נזיר ו, א).

היחס שבין "משנה ראשונה" ובין האמירה הבאה אחריו הוא כיחס שבין ר' פלוני והדיבור הישיר הבא אחריו, כלומר, יחס של מקור הדיבור והדיבור עצמו.
 גם "אמר" בזמן עבר, הבא לפני הנושא ר' פלוני, עשוי להישמט (על פי הסופר הראשון של כ"י ק):

מה הלשון רבעי. אמ' להם כך שמעתי סתם. [אמ'] בן עזיי אני אפרש (פרה א, א).

הערה: ייתכנו, כמובן, השמטות "אומר"/"אמר" שאין לתלותן בחיסור הסטרוקטורלי הנ"ל, אלא בהשמטות סופרים:

ר' שמעון או' אין הזכות תולה במים המאררים ואם אתה [אומ'] שהזכות תולה במים המאררים מד(ה)ח[ת] אתה... (סוטה ג, ה); אמ' רבן יוחנן בן זכיי יפה [אמ'] חגן (כתובות יג, ב).

בדוגמאות אלה אין דיבור ישיר, שהוא, לדעתנו, תנאי הכרחי לחיסור הנדון.

5.1.2 חיסור "דבריי" (על פי הסופר הראשון של כ"י ק):

כשם שאפשר להשמיט "אומר"/"אמר" לפני דיבור ישיר, כך אפשר להשמיט גם את "דבריי" הבא אחרי דיבור ישיר ולפני שם התנא, שגם הוא מובן מאליו (נדיר מאוד, ואולי טעות סופרים):

המאכיל את פועליו ואת אורחיו תרומה הוא משלם את הקרן והן משלמין את החומש – [דבר'] ר' מאיר (תרומות ו, ג); ובגדול כדי שיאחזו את שניהם בידו אחת [דבר'] ר' יהודה. ר' יוסה או' אפילו בשתי ידיו (סוכה ג, ז).

12 הדוגמה היחידה שאפשריין מביא ואומר עליה, שלא נשלם אומר בידי המגיה, היא מעוקצים ג, ו: "הפגיטאסא והבוטר ר' עקיבה מטמא טומאת אוכלין ר' יוחנן בן גורי משיבואו לעונת המעשרות". ואולם דוגמה זו ניתנת להסבר כחיסור הבינוני + משלים: 'ר' יוחנן בן גורי [מטמא טומאת אוכלין] משיבואו לעונת המעשרות" (ראה סעיף 1.2.1). להלן, בפנים, מובאות דוגמאות בטוחות שאין בהן השלמת אומר בידי המגיה.

ביבליוגרפיה

- אורנן, תשל"ט = ע' אורנן, "היידוע ומשפט הזיקה", בלשנות עברית חפ"שית 15 (תשל"ט), עמ' 5-8.
- אזר, תשמ"ב = מ' אזר, "אלא במשנה - בחינה תחבירית-סמנטית-פרגמטית", דברי הקונגרס העולמי השמיני למדעי היהדות, חטיבה ד, ירושלים תשמ"ב, עמ' 114-111.
- אזר, תשמ"ג = מ' אזר, "משפטי ייחוד מדומים במשנה", לשוננו מז (תשמ"ג), עמ' 271-264.
- אזר, תשמ"ז = מ' אזר, "על וכן במשנה", מחקרים בלשון ב-ג (בעריכת מ' בר-אשר), ירושלים תשמ"ז, עמ' 51-65.
- אפשטיין, תשכ"ד = ינ"ה אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, תל-אביב תשכ"ד.
- J. Hankamer, *Deletion in Coordinate Structure*, Garland - 1979
Pub. Inc., New-York 1979
- משנה זרעים = משנה זרעים, עם שינויי נוסחאות (בעריכת הרב ניסן זק"ש), מכון התלמוד הישראלי השלם, ירושלים: א (תשל"ב), ב (תשל"ה).
- סגל, תרצ"ו = מ"צ סגל, דקדוק לשון המשנה, תל-אביב תרצ"ו.
- K.R. Qwirk et al., *A Comprehensive Grammar of the English Language*, Longman, London, 1985
- רוזן, 1977 = ח' רוזן, עברית טובה - עיונים בתחביר, מהדורה שלישית מתוקנת ומורחבת, ירושלים 1977.
- A.L. Thomas, "Ellipsis: the Interplay of Sentence - 1979
Structure and Context", *Lingua* 47 (1979), pp. 43-68